

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 66 Ekim 2019

www.sosyalarastirmalar.com

Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 66 October 2019

www.sosyalarastirmalar.com

Issn: 1307-9581

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3677>

ROMA İMPARATORLUĞU'NDA HİRİSTİYANLARA YÖNELTİLEN AHLÂKSIZLIK (ENSEST) VE YAMYAMLIK İDDİALARI VE KİLİSE BABALARININ BUNLARA KARŞI CEVAPLARI

INCEST AND CANNIBALISM CLAIMS TOWARDS CHRISTIANS IN THE ROMAN EMPIRE AND CHURCH FATHERS' RESPONSES AGAINST THEM

Zekiye SÖNMEZ*

Öz

Hıristiyanlık, Milâdi birinci yüzyılın başında Roma İmparatorluğu'nun sınırları içindeki Filistin bölgesinde, bir Yahudi ihya hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu din, ortaya çıktıktan bir süre sonra hem Yahudiler hem de Roma vatandaşları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu çerçevede Hıristiyanlara, ensest ilişki uyguladıkları ve çocuk cinayeti veya yamyamlık yaptıkları gibi bazı iddialar yöneltilmiş ve bunlarla ilgili olarak Hıristiyanlar zaman zaman zulme maruz kalmıştır. Bu iddiaların oluşmasında, öncelikle ilk yüzyıllarda Hıristiyanların belli bir ibadet mekanının olmaması, evlerde toplanmaları ve özellikle de bu toplantıların geceye yapılmaması etkili olmuştur. Roma uygulamalarının tersine, bu toplantıların gizli doğası, Hıristiyanların şüpheli olarak görülmesine ve onlarla ilgili dedikoduların yayılmasına sebep olmuştur. Bununla bir

likte putperestliğin temel savunucularının Hıristiyanlığı kabul edememesi ve anlayamaması da bir başka nedendir. Ayrıca Hıristiyanlığın kutsal metinlerinin farklı şekilde yorumlanması ve Hıristiyanların Eucharist gibi dinî pratiklerini uygularken yaptıkları tutum ve davranışlar iddiaların oluşmasında etkili olmuştur. Ancak bütün bu iddialar, kilise babaları tarafından tarihî ve mantikî delillerle çürütülmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlara yöneltilen ensest ve çocuk cinayeti iddialarının oluşmasına temel teşkil eden Eucharist ibadetinden, iddiaların tarihî arka planından, putperestlerin Hıristiyanları suçlamalarından ve bazı kilise babalarının bu iddialara yönelik cevaplarından söz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlar, Ahlaksızlık (Ensest), Yamyamlık (Çocuk Cinayeti), Eucharist.

Abstract

Christianity emerged as a Jewish revival movement in the Palestinian region within the borders of the Roman Empire at the beginning of the first century AD. However, this religion was reacted by both Jews and Roman citizens. In this context, some allegations were made against the Christians, such as incest, child murder or cannibalism, and Christians were sometimes subjected to persecution. The formation of these claims was primarily influenced by the fact that Christians did not have a certain place of worship during the first centuries, that they were gathered in homes, and especially that these meetings were held at night. Contrary to Roman practices, the secret nature of these meetings led Christians to be seen as suspicious and spread rumors about them. Yet another reason is that the main proponents of paganism cannot accept and understand Christianity. In addition, the different interpretation of the sacred texts of Christianity and the attitudes and behaviors of Christians in their religious practices such as Eucharist were effective in the formation of the claims. However, all these claims were tried to be refuted by the fathers of the church with historical and logical evidence. In this study, the Eucharist worship, the historical background of the allegations, the accusations of Christians by the pagans and the answers of some church fathers to these claims will be mentioned.

Keywords: Roman Empire, Christians, Immorality (Incest), Cannibalism (Child Murder), Eucharist.

* Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Dinler Tarihi Anabilim Dalı.
e-posta: zsonmez@aku.edu.tr

Giriş

Sosyal bir olgu olarak din, sıradan insandan başlayarak tarihçi, felsefeci, antropolog, sosyolog, psikolog gibi birçok bilim adamını ilgilendirmekte ve bunların her biri dini kendi penceresinden bakmakta ve yorumlamaktadır. Çünkü din, ister bir kült isterse inanç şeklinde olsun, "kutsal" olan şeyler çerçevesinde değerlendirilmekte ve ona yapılan herhangi bir saldırı baskı ile karşılaşmaktadır. Bir bakıma dinin bütün gizemlerinin evrensel koruma altına alındığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede din adına zulüm, hâkim inanca sahip toplum ve grup açısından eski inancın, kutsalın ve geleneğin korunmasına yönelik savunma anlamına gelirken, yeni bir din veya oluşum açısından haksızlığa uğramak, mağdur olmak veya zulme uğramak anlamlarına gelebilmektedir. Dolayısıyla ilkel toplumlardan günümüz modern toplumlarına kadar olan süreçte dine karşı hoşgörüsüzlüğü, tarih sürecinin kendine özgü bir parçası olarak kabul etmek mümkün olduğu gibi, Roma hâkim toplumu ile ilk yüzyıllardaki Hıristiyanlar arasındaki ilişkiyi de benzer biçimde değerlendirmek mümkündür.

Erken Hıristiyanlığın, hem neşet ettiği Yahudilik hem de Greko-Roman kültürünün sürekliliği çerçevesinde geliştiği varsayılmıştır. Fakat Hıristiyanlar, hem Yahudilerden hem de putperestlerden farklı "üçüncü bir ırk" gibi algılanmıştır (Hargis, 1999, 1). Bu algının oluşmasında Hıristiyanlara yönelik ateistlik, ahlaksızlık ve yamyamlık iddialarıyla ilgili dedikoduların yayılmasının rolü büyük olmuştur. Çünkü bütün bu kötü şeyleri yaptıkları düşünülen Hıristiyanlar, tanrıların, devletin ve halkın düşmanları olarak görülmüştür. Böylece Hıristiyanlar mümkün olduğunca Roma toplumundan dışlanmaya çalışılmıştır (Hargis, 1999, 14). Fakat her şeye rağmen Hıristiyanlık, aynı kültür kotları içinde dördüncü yüzyıla kadar doğal gelişimini sürdürmüş ve "Kilise" (Hıristiyan topluluğu) büyümeye devam etmiştir

Hıristiyan kilisesinin gelişimi sürecinde, azınlık konumunda olan Hıristiyanlar, Roma toplumu ve yönetimi tarafından zaman zaman zulme maruz kalmıştır. Ancak bu süreçte Hıristiyanların Romalı putperest düşmanlarına saldırdıklarından söz edilmemiştir. Çünkü bu konuda Paulus, Romalı Hıristiyanlara yazdığı mektupta "*Herkes, baştaki yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle, yönetime karşı direnen, Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanır*" (Romalılara, 13:1-2) diyerek Hıristiyanları Roma otoritesine itaat etmeyi çağırmıştır. Hıristiyanlar, onun tavsiyesine sadık kalmış ve imparatorların zamansal yönetimine karşı asla isyan etmemiştir (Fox, 1986, 422). Öyleyse Romalılar Hıristiyanları neden zulmetmiş ve onlar neden takibata uğramışlardır?

Bu sorulara cevap verebilmek için, Hıristiyanlara yöneltilen iddiaların veya suçlamaların tarihsel arka planına gitmek gerekmektedir. Bu çerçevede Romalılar, Hıristiyanlarla aynı kökten olan Yahudileri, atalarının dinine uyan, sinagod adı verilen belli ve tanınmış mekânlarda ibadetlerini yapan ve hayvan kurbanı eden bir topluluk olarak görmüşlerdir. Ayrıca onların bütün bu uygulamaları Romalılarca sadakatsizlik olarak algılanmamıştır. Bunların yanı sıra Yahudiler Roma yönetimiyle iyi geçinmiş ve hatta üst sınıf Yahudi din adamlarının "adına" kurban sunmak için Augustus'a para verdiklerinden söz edilmiştir. Fakat Romalılar, Hıristiyanları, atalarının dinini terk etmiş Yahudiliğin bir mezhebi gibi algılamıştır. Ayrıca Hıristiyanların belli bir ibadet mekânı yerine evlerde gizli olarak toplanmaları Romalılarca yadırganmıştır (Fox, 1986, 428). Çünkü ilk yüzyıllarda Hıristiyan topluluğu henüz sıkı sıkıya birbirine bağlı bir topluluk görünümünde olmadığı için farklı Hıristiyan grupları ayrı ayrı evlerde, özellikle dinî önderin evinin bir bölümünde toplanmıştır. Bu toplantıların genellikle geceleyin yapılması, kapalı doğası ve sık sık gerçekleştiği gerçeği, Hıristiyanların toplantılarının üzerinde bir gizem atmosferi yaratmıştır. Hıristiyanların bu uygulamaları, geleneksel Roma uygulamalarından çok farklı olduğu için şüpheli görünmesine ve Roma vatandaşları arasında söylenti ve dedikoduların yayılmasına sebep olmuştur. Ayrıca Hıristiyanların Eucharist'i (Kutsal Komünyon) Mesih'in Son Akşam Yemeği ve ölümü anısına kutlamaları ve bunu yaparken ekmek ve şarapla sembolize ettikleri İsa'nın "bedeni"ni ve "kanı"nı tüketmeleri, Romalılar tarafından anlaşılammıştır (Wagemakers, 2010, 342-343). Dolayısıyla bütün bunlar ilk yüzyıllarda Hıristiyanların cinsel ahlaksızlık, ensest, çocuk cinayeti veya yamyamlık yaptıkları şeklindeki iddiaların yayılmasında ve onların takibata uğramasında önemli rol oynamıştır.

Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanların takibata uğramasında, Roma yönetimi ve halkının Hıristiyan kültürünü anlamadığı gerçeği de önemli bir noktadır. Romalılar, Hıristiyanlığın başlangıcında Hıristiyanlar hakkında çok az şey bildikleri için ön yargıyla hareket etmişlerdir. Ayrıca Romalılara göre, Hıristiyanlar bâtil inançlara sahip ve diğer tanrılara ibadet etmeyi reddeden Yahudi İsa'nın takipçileri olarak görülmüştür. Fakat zaman içinde onlar, Hıristiyanları ve Hıristiyanlık kültürünü tanıdıkça cahillikleri gitmeye başlamıştır (Wagemakers, 2010, 342). Nitekim Tertullian, Romalıların cehaletleri sebebiyle, Hıristiyanları kınadıklarını ve nefret ettiklerini, fakat zamanla onları tanıdıkça sevdiklerini ve sonunda Hıristiyan olmaktan kurtulamadıklarını belirtmiştir (Tert., Apol, I. 6-9).

Nero'nun MS 64'de Roma'daki Hristiyanlara yönelik yerel hareketi ve MS 90'larda Domitianus'un zulmü dışında, Hristiyanların birinci yüzyılda göreceli olarak barış içinde yaşadıkları; bu dönemde onların, Romalı yetkililer tarafından büyük ölçüde görmezden gelindiği ve dinleriyle ilgili pratikleri yerine getirebildikleri belirtilmektedir. Ancak, ikinci yüzyılın ilk yıllarında Romalıların, Hristiyanlardan nefret etmek için yeterli bilgiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin, Tacitus'un Hristiyanların Roma'daki büyük yangınla suçlanmasından elli yıl sonra, onlar *odium humani generis* (insan soyunun kini/nefreti) olarak görülmektedir. Fakat bu Tacitus'un yalnızca kendi zamanının önyargısını yansıtabileceği gibi, gerçek olması da muhtemeldir. Zira Hristiyanların, barışı koruduğuna inanılan Roma tanrılarına ibadet etmeyi reddetmeleri, onların anarşi ve şiddete eğilimli düzen bozucu bir topluluk olarak algılanmasına sebep olmaktadır (Hargis, 1999, 9-10). Nitekim Hristiyanlar, toplumda meydana gelen sosyal kargaşadan ve herhangi bir zamanda meydana gelen, özellikle deprem ve kuraklık gibi doğal afetlerden suçlu bulunmaktaydı. Çünkü o dönemde bu felaketlerin bilimsel bir açıklaması yoktu ve doğal olarak bu evrenden sorumlu olan ilahi güçlerin Hristiyanları cezalandırmasına yönelik bir suç olarak görülebilmekteydi. Örneğin "Yağmur yok: Hristiyanları suçla" gibi mantıkla hareket ediliyordu. Yağmurun olmaması, yiyecek kıtlığının olması anlamına geldiği için, Hristiyanlar suçlanır ve cezalandırılırsa, tanruların öfkesi yatışabilir ve durum düzelebilirdi (Clark, 2004, 47).

Roma İmparatorluğu'nda ilk yüzyıllarda Hristiyanlar, sosyal ve doğal felaketlerden suçlu bulunmalarının yanı sıra sadece "Hristiyan" ismini taşımalarından dolayı nefret edilmiş ve suçlanmışlardır. Ancak Hristiyanlara karşı zulümlerin artmasındaki asılı itici gücün, ateistlik, ahlaksızlık, ensest ve yamyamlık konularında yoğunlaştığı belirtilmektedir. Ancak bu suçlamaların türü, Roma'nın bütün eyaletlerinde aynı şekilde değildir. Örneğin Asya'da bulunan Smyrna'daki kiliseye (cemaate) karşı birincil suçlama, "ateizm" iken, Galya'da bulunan Lyons'taki kiliseye karşı ahlaksızlık (ensest) suçlamaları ilk sıradadır. Bu çerçevede Smyrna'daki suçlamalarla ilgili Polycarp'ın "Bu, Asya'nın öğretmeni, Hristiyanların babası ve tanrılarımızın yıkıcısıdır; birçok kişiye kurban kesmemeyi ya da tanrılara ibadet etmemeyi öğretmiştir" cümlesi, Smyrna'da Hristiyanlara yöneltilen suçlamanın "ateislik" olduğunu göstermektedir (Hargis, 1999, 13-14). Ancak Hristiyan Apolojistlerin daha ziyade ensest ve çocuk cinayeti veya yamyamlık iddiaları üzerinde durdukları ve bunlarla ilgili savunmada buldukları anlaşılmaktadır.

Hristiyanların ensest, çocuk cinayeti veya yamyamlık ile suçlanmalarının temelinde, Hristiyanların İsa'nın Son Akşam Yemeği veya onun ölümü anısına kutladıkları Eucharist uygulaması önemli rol oynamıştır. Bu sebeple Hristiyan Eucharist'inin kökenini ve anlamını bilmek önemlidir.

1.Hristiyan Eucharist'inin Kökeni

Putperestler tarafından Hristiyanlar, ibadetlerinin ahlaksız ve cinsel yönelimli bir karaktere sahip olması; ritüel cinayeti ve yamyamlığı içerdiği gerekçesiyle eleştirilmiş ve takibata uğramıştır. Çünkü Hristiyanlar, "Kutsal Komünyon"u veya Eucharist'i (şükran, teşekkür) Mesih'in ölümünün anısına kutladılar ve bunu yaparken "ekmek ve şarap"la¹ sembolize ettikleri İsa'nın "bedenini" ve "kanını" tükettiler (Wagemakers, 2010, 343). Ekmek ve şarap, İsa'nın Son Akşam Yemeği hikâyesinde önemli bir unsur ve aynı zamanda "Fısıh" (Mesih) olarak tanımlanmıştır. Bu yemeğin Fısıh olarak tanımlanması Paulus tarafından olmuştur (McGowan, 1999, 91-92). Nitekim Paulus "Yeni bir hamur olabilmek için eski mayadan arınıp temizlenin. Zaten mayasızsınız. Çünkü Fısıh kuzumuz Mesih kurban edildi" (Korintlilere I, 5: 7) diyerek bunu ifade etmiştir.

Putperestler tarafından çok eleştiriye uğrayan ve Hristiyanların suçlanmasına sebep olan Eucharist'in kökenlerinin Yahudi geleneğine dayandığı üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede Hristiyan Eucharist'inin köklerinin, antik çağda Kudüs'teki Tapınak'ta uygulanan kurban geleneğine dayandığı ve Hristiyanlığın başlangıcından bu yana Mesih'in ölümü ve dirilişinin de kurban olarak anlaşıldığı belirtilmektedir (Levering, 2005, 3-4). Nitekim, Yeni Ahit'te söz konusu kanlı kurban geleneği ile Mesih'in kurban oluşunun bağlantısı kurulmakta ve onun "sonsuz kurtuluşu sağlamak için kendi kanıyla ilk ve son kez kurban olduğundan" söz edilmektedir (İbranilere, 9: 11-15). Ayrıca her iki gelenek arasındaki bağlantı; "Hz. İsa'nın Son Yemeği'nin 'kurbanlık ölümünden' önceki son yemeğinin bir canlandırması olduğu, hem Yahudi hem de Hristiyan kurban sistemlerinde, bir babanın sevgili oğlunu teslim etme istekliliği ve oğlunun, büyük kurtuluş için kendisine verilen fedakarlık rolünü kabul etme konusundaki belirsizliği, üzerine kurulu olduğu" şeklinde yorumlanmaktadır (Levering, 2005, 2).

¹ Eucharist'de genel olarak ekmek ve şarap kullanılmakla birlikte, geçmişte şarap yerine su, peynir vs. şeyler kullanılmasıyla ilgili geniş bilgi için bkz. (Andrew McGowan (1999). *Ascetic Eucharists: Food and Drink in Early Christian Ritual Meals*. (Oxford Early Christian Studies), gn. ed. Gillian Clark- Andrew Louth, USA: Oxford University Press). Ayrıca kilisede toplu olarak âyinde kullanılan ekmek ve şarabın, kilise veya cemaat tarafından temin edilip edilmediği ile ilgili bkz (Katar, 2000, 26).

Eucharist'te "Mesih ve üyeleri arasında kurulan birlikle, yek vücut halinde Rab'be sunulan tek bir kurban haline geldiği" kabul edilir. Bir başka ifadeyle, buradaki sunulduğu düşünülen kurban veya ritüelde yenilen yemekle topluluk birbirlerini Mesih'in topluluğu olarak tanımlar ve bu haç ile ifade edilir. Bu şekilde kurban yoluyla toplanma bir nevi metafiziksel bir görünüm arzeder ve Eucharist'de kilise, Mesih'in Pasch'ı (eti ve kanı?) aracılığıyla kendi kendine varoluşsal bilginin ve Trinitarian (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh) sevginin coşkusuyla iletişim kurar (Levering, 2005, 2).

Hristiyanlar Eucharist'de her ne kadar, birlikte Rab'be yakınlık kurmaya çalışmış olsalar da, Hristiyan ritüeli ve inancı kolayca komplo olarak yorumlanabilirdi. Çünkü İsa, öğrencileriyle birlikte Son Akşam Yemeği'nde, ekmek ve şaraba bir anlam yüklemişti. Bu konuda İncillerde şöyle denilmektedir:

"Yemek sırasında İsa eline ekmek aldı, şükredip ekmeği böldü ve öğrencilerine verdi. "Alın, yiyin" dedi, "Bu benim bedenimdir. Sonra bir kâse alıp şükretti ve bunu öğrencilerine vererek, "Hepiniz bundan için" dedi. "Çünkü bu benim kanımdır, günahların bağışlanması için birçokları uğruna akıtılan antlaşma kanıdır. Size şunu söyleyeyim, Babam'ın egemenliğinde sizinle birlikte tazesini içeceğim o güne dek, asmanın bu ürününden bir daha içmeyeceğim." (Matta, 26: 26-29; Markos, 14: 22-25).

İncillerde bahsedilen İsa'nın bu sözlerini, Paulus bir nevi tekrar ederek şöyle demiştir:

"Size ilettiğimi ben Rab'den öğrendim. Ele verildiği gece Rab İsa eline ekmek aldı, şükredip ekmeği böldü ve şöyle dedi: "Bu sizin uğruna feda edilen bedenimdir. Beni anmak için böyle yapın." Aynı biçimde yemekten sonra kâseyi alıp şöyle dedi: "Bu kâse kanımla gerçekleşen yeni antlaşmadır. Her içtiğinizde beni anmak için böyle yapın." Bu ekmeği her yediğinizde ve bu kâseden her içtiğinizde, Rab'bin gelişine dek Rab'bin ölümünü ilan etmiş olursunuz." (Korintlilere I, 11:23-26).

İsa'nın ölümü veya Baba'nın yanına alınmasından sonra, onun öğrencileriyle yediği bu Son Akşam Yemeği anısına, Hristiyan topluluğu "communion" (topluluk, cemaat) olarak bunu kutlamaya başladı. Bu olay, Rab'be teşekkür mahiyetinde "Eucharist" olarak adlandırıldı ve Hristiyan ritüelinin merkezini oluşturdu. Bu ritüel aynı zamanda Hristiyanların birliğini ve beraberliğini sağlama açısından önemli oldu. Bu durum Paulus'un mektuplarında şöyle anlatılmaktadır:

"Bedenin daha az değerli saydığımız üyelerine daha çok değer veririz. Böylece gösterişsiz üyelerimiz daha gösterişli olur. Gösterişli üyelerimizin özene ihtiyacı yoktur. Ama Tanrı, değeri az olana daha çok değer vererek bedende birliği sağladı. Öyle ki, bedende ayrılık olmasın, üyeler birbirini eşit biçimde gözetsin. Bir üye acı çekerse, bütün üyeler birlikte acı çeker; bir üye yüceltilirse, bütün üyeler birlikte sevinir. Sizler Mesih'in bedensiniz, bu bedenin ayrı ayrı üyelerisiniz." (Korintlilere I, 12: 23-27).

Dolayısıyla İsa'nın Son Akşam Yemeği anısına bir araya gelen Hristiyan cemaatinin (kilisesi) Roma toplumu tarafından gizli, komplocu bir grup gibi anlaşılması normaldi. Ayrıca böyle bir grubun sosyal düzeni bozması da beklenebilirdi (Clark, 2004, 19-20). Aslında Hristiyanlar sadece et ve kan olarak yorumladıkları bir yemeği paylaşmadılar, aynı zamanda birbirlerini "kardeş", "kız kardeş" ve büyüklerini "baba" olarak çağırdılar. Hatta Paulus tarafından birbirlerini bir aile bağı veya tanınmış bir sosyal bağı sembolize eden öpücükle selamlamak için teşvik edildiler (Clark, 2004, 20). Bu konuda Paulus'un Korintlilere yazdığı mektupta şöyle denilmektedir:

"Asya'nın (Küçük Asya) bütün kiliseleri (toplulukları) size selam eder. Aquila ve Prisca, evlerinde buluşan toplulukla (kilise) birlikte Rab'de size çok selam ederler. Buradaki bütün kardeşlerin size selamı var. Birbirinizi "kutsal öpüşle" selamlayın. Ben Paulus, bu selamı kendi elimle yazıyorum." (Korintlilere I, 16: 19-21).

Paulus'un bu ifadelerinden Hristiyanların imparatorluk çaığında "hücre ve ağ" yapısına sahip siyasi ve sosyal bir örgüt gibi algılanmasına ve ayrıca onların kendi aralarındaki bu samimi ilişkileri ve davranışları da halk arasında ensest bir ilişki olarak da algılanmış olmalıdır.

İlk yüzyılda Hristiyanları eleştiren, ayıplayan ve suçlayan pagan halk kesimi iken, ikinci yüzyılın sonuna doğru Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte, bu sefer eleştiriler entellektüel pagan yazarlar tarafından yapılmaya başlanmıştır. Pagan yazarlar, Hristiyanları gözlemledikten veya araştırdıktan sonra, onları eleştirme ve suçlama yoluna gitmişlerdir.

2.Ensest ve Yamyamlığın Tarihi Arka Planı

Hristiyanlara yöneltilen ensest ve yamyamlık suçlamasının Greko-Romen dünyasında birçok örneği bulunmaktadır. Kaynaklarda trajik evrenin "ağıza alınmaz"ları olarak nitelendirilen ensest ve yamyamlığın,

Cynic ve erken Stoic yazarların da ilgi alanına girdiği;² Platon, Diogenes ve Zeno gibi filozofların, yamyamlık ve ensestin kökenleri hakkında araştırmalar yaptıkları, onların bu konuları daha ziyade ahlâkî çerçevede değerlendirdiklerinden bahsedilmektedir. Örneğin Platon'un Oedipus ve Laius'un cinayetini kirlilik olarak kabul ettiği ve bu tür kirliliğin birçok Yunan tragedyaları için ortak bir tema olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda Yunan efsanelerinde ve tragedyalarında Lycaon, Tantalus ve Pelops, Tereus ve Thyestes gibi isimler yamyamlık ve ensest ile ilişkilendirilmektedir (Hook, 2005, 17-23). Bu bağlamda Hıristiyanlar, Tantalus ve torunu Thyestes'in yamyamlık örnekleriyle ilişkilendirilmiştir. Çünkü efsaneye göre Tantalus, oğlu Pelops'un doğranmış parçalarını, her şeyi bilip bilmediklerini test etmek için tanrılara sunmuştur. Benzer biçimde Atreus, kendi karısıyla ilişkisi olduğunu öğrendiğinde, kardeşi Thyestes'i suikast düzenleyerek öldürmüş ve onun etini bir ziyafette, Thyestes'in üç oğluna sunmuştur (Wagemakers, 2010, 340, 350-351).

Hıristiyanların Eucharist âyinleri Romalılar tarafından bir zamanlar İtalya'da yaygın bir şekilde bulunan Bacchanalia/Bacchant kültüne benzetilmiştir. Bu külle ilgili Roma tarihçisi Titus Livius (MÖ 59-MS 17) detaylı bilgiler vermiştir. Ona göre; MÖ 186'da, seçilmiş olan iki consul'e Senatus kararıyla İtalya'da ve dışında meydana gelen komploları bastırma görevi verilmiştir. Bu çerçevede o, Bacchanalia adlı bir yapılanmadan söz etmiştir. Ona göre, bu yapılanma mütevazî gibi görünen Yunan bir adamın Etruria'ya gelmesiyle başlamıştır. Livius, bu adamın kurban ve kehanet işleriyle ilgilendiğini, güya zihin ve beden gelişimini insanlara tanıttığını, oysa ki insanın aklını hatalı bir şekilde etkileme yöntemini kullandığını ve bunları geceleri yapılan gizli törenlerle gerçekleştirdiğini belirtmiştir. O, bu adamın başlangıçta yalnızca birkaç kişiyi üyeliğe kabul ettiğini, ancak bunun kısa sürede erkekler ve kadınlar arasında yaygınlaşmaya başladığını ifade etmiştir. Livius'a göre söz konusu adamın kurduğu yapılanmanın veya tarikatın daha çok kişiyi çekebilmek için, geceleri yapılan dinî törenlerine içki ve ziyafet keyfini eklediğini ve şarabın duyguları etkilemesiyle de her cinsiyetten ve farklı yaşlardaki insanların bir arada ahlaksız davranışlar gerçekleştirdiğini belirtmiştir. O, bu yapılanmanın aynı zamanda her türlü yolsuzluğu yaptığı, örneğin özgür erkek ve kadınların tecavüz edilmesinde rol oynadığı, sahte tanıklar ve sahte belgelerle insanları suçladığını ve toplu cinayetlere sebep olduğunu, hatta kullandığı yöntemlerle gömülmüş cenazenin yerinde bulunmamasını sağladığını ifade etmiştir. Ayrıca Livius, bu felaketin Etruria'dan Roma'ya salgın gibi yayıldığını, başlangıçta şehrin büyüklüğünün bunu gizlediğini ve bazı şeylerin hoş görüldüğünü belirtmiştir (Livy, Ab. XXIX.8-9/s. 428-429). Dolayısıyla tarihçi Titus Livius, fesat kaynağı olan bu yapılanmanın faaliyetlerini o yılın (MÖ 186) consülü Postumius'un araştırdığından ve gerekli önlemlerin alınmasını sağladığından bahsetmiştir (Livy. Ab. XXIX. 10-16). Ancak her ne kadar Bacchants'ın uygunsuz ve insanlık dışı eylemleriyle Hıristiyanların Eucharist âyinleri arasında bir paralellik kurulmuş olsa da, iki kült arasındaki önemli zaman farkı (yaklaşık 200-250 yıl) göz önüne alındığında, bu paralellik sadece durum benzerliğinden kaynaklanmış olmalıdır.

Hıristiyanlar ritüel cinayetleri ile suçlanmakla birlikte, bu tür uygulamaların antik dünyada örnekleri çoktur. Antik döneme ait en iyi bilinen örnek Quintus Horatius Flaccus'un (Horace) (MÖ 65-27) Epode'sinde yer alan Cadı Canidia hikâyesidir. Buna göre Canidia, öldürülen bir çocuğun iliğinden ve kurutulmuş karacigerinden bir aşk iksiri hazırlamıştır (Benko, 1985, 61).

Greko-Roman dünyasında Bacchanalia ve Cadı Canidia gibi örnekleri bulunan yamyamlığın, sadece Hıristiyanlara atfedilmediği, zaman içinde dinî azınlık konumunda olan topluluklara ve Yahudilere de yapıldığı belirtilmektedir (Wagemakers, 2010, 351-352). Niketikim Yahudi tarihçi Josephus, "Against Apion" adlı eserinde Yahudilere de böyle bir ithamda bulunulduğundan bahsetmektedir. Josephus, "...Antakya ve boş bir hazine baskısı altında Yahudilere uygulanan vefasızlığı ve kutsal şeylere saygısızlığı örtbas etmek ve kendilerini gözden düşürmek için, Yunan kökenli hayali bir hikâye icat edildiğinden" bahsetmektedir. O, başkalarının sözcüsü olarak nitelendirdiği Apion'un bu hayali iddiasına göre; Yahudiler her yıl belli bir mevsimde tekrarlanan bir ritüel gerçekleştirmektedir. Apion, bu ritüel için,

"Yunan birinin kaçırılarak tapınağa yerleştirildiğini ve onun yağlandığını (beslendiğini) ve daha sonra açlık bir yere götürüldüğünü ve orada geleneksel ritüelleri için, döndürülerek vahşice kurban edildiğini, etinin paylaşıldığını ve kurban edilirken, Yunanlara düşmanlık için yemin edildiğini ve sonra kalıntılarının bir çukura atıldığını" belirtmektedir (Joseph. Ap. II. 89-96/329-331).

Josephus, bir taraftan Yahudilere atfedilen hayali yamyamlık iddiasından söz ederken, diğer taraftan gerçek bir Yahudi yamyamlık hikâyesinden de söz etmektedir. Bununla ilgili olarak o, öncelikle MS 66'da

² Stoic'ler olağanüstü şartlarda insan etinin yenebileceğini düşündükleri için, onların yamyamlık anlayışı "felsefi yamyamlık" olarak adlandırılmıştır (Wagemakers, 2010, 350).

başlayan Yahudi Savaşı³ sırasında halkın, kabadayların/isyancıların baskınlarına, saldırılarına ve şiddetli açlığa maruz kalışından detaylı bir şekilde bahsetmektedir. Bundan sonra, söz konusu açlık sırasında Ürdün'ün Bethesda köyünden geriye kalan ailesiyle birlikte Kudüs'e göçen Eleazar kızı Mary adlı zengin ve ünlü bir kadından söz etmektedir. Şehre getirdiği mallarının çoğu tiranlar tarafından yağmalanmış olan bu kadın, elde kalan mal ve yiyeceklerinin bitmesiyle, çaresizlik içinde kalmıştır. Bunun üzerine kadın, küçük bebeğini öldürüp pişirdikten sonra, bir kısmını kendi yemiş diğer bir kısmını saklayarak, baskın için eve gelen isyancılara "Bu benim kendi çocuğum ve bu benim el emeğim. Ye, çünkü ben de yedim. Kendinizi bir kadından daha zayıf veya bir anneden daha merhametli göstermeyin..." diyerek sunmuştur. Fakat isyancılar, bu durumu görünce dehşete kapılmış ve korku içinde yemeden uzaklaşmışlardır (Joseph, Be. VI. 192-213/s.433-437). Dolayısıyla Hıristiyanlara yönelik yamyamlık iddialarının, sadece onlara özgü olmadığı birçok topluma da böyle iddiaların yöneltildiği anlaşılmaktadır.

Hıristiyanlara yöneltilen söz konusu iddialar, ilk yüzyılda putperest halk tarafından yapılırken, ikinci yüzyıldan itibaren putperest yazarlar tarafından yapılmaya başlanmıştır. Benzer şekilde önceleri sıradan Hıristiyanlar suçlanırken, sonradan kiliselerin ileri gelenleri için de ensest ve yamyamlık iddiaları söz konusu olmuştur.

3.Hıristiyanlara Yöneltilen Ensest ve Yamyamlık Suçlamaları

Greko-Romen dünyasında birçok örneği bulunan ve azınlık konumunda olan birçok toplumla ilişkilendirilen ensest ve yamyamlık iddiaları ilk yüzyıllarda Hıristiyanlara da yapılmıştır. Bu bağlamda Hz. İsa ile aynı yıllarda doğduğu kabul edilen Tyana'lı Apollonius⁴ bir çocuğu öldürmekle suçlanmıştır. Ancak onun "Eğer onu (kurban olarak) sunsaydım, sonra onu yerdim" diyerek alaycı bir şekilde suçlamayı reddettiği belirtilmiştir. Aslında insan kurban etmenin Roma dünyasında bilinen bir şey olduğu; Romalıların, insanın bağırsaklarından geleceği belirlemeye çalışan ve bu amaçla bazı savaş mahkumlarını kullanan "Druid" geleneğini iyi bildikleri ifade edilmiştir. Hatta Roma yönetiminin, egemenliği altındaki Galya ve İngiltere gibi Kelt bölgelerinde mevcut olan bu geleneği ortadan kaldırmak için yasal önlemlere başvurduğu belirtilmiştir. Nitekim Roma Senato'sunun MS 97 yılında insan kurban etmeyi yasakladığı ve İmparator Hadrianus'un bunu bütün imparatorluk için kanun haline getirdiğinden söz edilmiştir (Benko, 1985, 61-62).

Tyana'lı Apollonius'un bir çocuğu öldürmekle suçlanması gibi, Marcus Aurelius ve Lucius Verus gibi iki imparatora retorik öğretmenliği yapmış ve Hıristiyanlıktan nefret eden putperest Marcus Cornelius Fronto (yak. MS 100-166/176)⁵ gibi putperest yazarlar da Hıristiyanlara yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Benzer biçimde büyük ihtimalle Marcus Cornelius Fronto'dan etkilendiği düşünülen ve ikinci yüzyılda yaşamış Hıristiyan bir hukukçu/avukat olan Minucius (Felicius) Felix de Hıristiyanları ensest ve yamyamlık suçlamalarında bulunmuştur. Bu bağlamda onun "Octavius" adlı eseri önemlidir. Çünkü bu eser Hıristiyan putperest karşılaşmasını ifade eden "ilk Latince diyalog" olması ve Hıristiyanlara yöneltilen söz konusu iddialardan bahsetmesi bakımından önem arz etmektedir.⁶ Söz konusu diyalog, Minucius Felix, onun

³ Josephus, Yahudi Savaşı'nın, ilk olarak Miladî 66 Eylül'ünde başladığını belirtilmektedir (Joseph, Be. V. 182-187/ s.254).

⁴ Tyana'lı Apollonius, Hz. İsa ile yaklaşık aynı yıllarda, Kapadokya'da doğduğu kabul edilen, Hz. İsa'ya alternatif bir kişilik gibi gösterilen ve her ikisinin mucizeleri arasında paralellikler kurulan bir şahsiyettir. Eusebius'un çalışmalarından, Philostratus'un MS 216 yılında "Life of Apollonius of Tyana" adlı eserinin Hıristiyan İncillerine karşı bir cevap şeklinde olduğu; benzer şekilde 305 yılında Palmyra, Bithynia ve Alexandria proconsulluğu yapan Hierocles'in, Hıristiyan mucizelerine karşı çıkan Apollonia'lılara karşı Hıristiyanlığın eleştirel bir incelemesini yayınladığı belirtilmektedir. Ayrıca Eusebius'un onu filozofların ilki kabul ettiğinden; Lactantius ve Arnobius'un onun mucizelerini inkâr etmedikleri, ancak onları sihirle ilişkilendirdiklerinden; Jerome'nin onu bir sihirbaz olarak görmesinin yanında, hayatındaki bazı şeyleri övdüğünden ve Augustine'nin ise onu az da olsa övdüğünden söz edilmektedir. Yine ona ait olduğu kabul edilen, fakat şu anda kayıp olan "Book of Rites" (Âyinler Kitabı) adlı bir eseri olduğundan bahsedilmektedir (Campbell, 1908, 7-13, 31).

⁵ Marcus Cornelius Fronto, Kuzey Afrika'da bir Roma kolonisi olan Cirta'da (şimdi Cezayir'deki Konstantin) MS 95-100'lü yıllarda doğmuş, ilk önce İskenderiye'de okumuş ve on sekiz yaşında Roma'ya gelmiştir. Roma'da, "Afrika kılığında girmiş, Romalıların kendisinden daha Romalı" olarak nitelendirilmiş, bir hatiptir. O, ziyaret amacıyla bile olsa memleketine hiç dönmemiştir. Fronto, kısa zamanda "cursus honorum" da (Roma'daki resmi kariyer basamakları) ilerlemiş, sırasıyla questorluk, aedilis plebis, praetor ve MS 142'de iki aylık consullük yapmıştır. 138 veya 139 yıllarında Antoninus Pius, Lucius Verus ve Marcus Aurelius oğullarına özel öğretmenlik yapmıştır. Onun, Nubian veya Siyah Afrika yerlilerinden geldiği ve Cornelia soyunun bir üyesi olarak Roma vatandaşı olduğu, Latince veya Yunanca dışında başka bir dil kullanmadığı belirtilmiştir. O, imparatorluk ailesiyle yakın ilişkileri olmuştur. Antoninus Pius tarafından Asya proconsulluğu ile görevlendirilmiş, ancak sağlığının bu görevi üstlenmesine engel olduğu ve Roma'da eğlenceli bir hayat sürdüğü ifade edilmiştir. Fronto ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Claassen, 2009, s.47-71). Genel olarak bir Hıristiyan düşmanı olduğundan söz edilmesine rağmen, aslında Fronto'nun Hıristiyanlara karşı tutumunun bilinmediği ve onun 154 yılında proconsul olarak Asya'ya gittiğinden ve orada Polycarp'ın şehit edilme olayıyla ilgisi olduğundan söz edilmektedir (Fronto, 1920, 282-283).

⁶Minucius Felix'in "Octavius" adlı eseri Latince olarak yazılmış ilk Hıristiyan diyalogudur. Yazarı hakkında çok şey bilinmemektedir. Fakat onun anlattıklarından Kuzey Afrika'dan Roma'ya geldiği ve doğuştan bir pagan olduğu, özellikle retorik ve edebiyatta mükemmel bir eğitim aldığı ve Latinceye kapsamlı okular yaparak geniş bir bilgi birikimine sahip olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca onun bir hukukçu olduğu ve aynı şekilde hukukçu olan Octavius Januarius ile kalıcı bir arkadaşlık kurduğu bilinmektedir. Onların meslekleri gereği Hıristiyanlara karşı yargılamalarda yer aldıkları ve bu yargılamalarda; suçlamaların saçmalığı ve davalıların

arkadaşı Octavius Januarius ve her ikisinin tanıdığı putperest Q. Caecilius Natalis arasında geçmektedir. Burada Caecilius, Hıristiyanlığa karşı putperestliğin güçlü savunucusu konumundadır (Benko, 1985, 54; Fox, 1986, 427).

Kaynaklara göre Minucius Felix'in diyalogunda; putperest Caecilius, bizzat gördüklerinden hareketle değil, duyduklarından hareketle, Hıristiyanları tanımlamaya çalışmaktadır. Buna göre; putperestler, Hıristiyanları boş ve anlamsız inançlara sahip olmakla suçlamakta ve onların yabancı otlar gibi çok hızlı büyüdüğünü ve köklerinin ve dallarının imha edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca putperestlerce Hıristiyan erkekleri günahkâr, yasadışı, zavallı, insanlar arasında sessizce dolaşan, ışıktan kaçan, özellikle geceleri toplanan komplocu bir grup olarak kabul edilmektedir. Yine putperestlere göre Hıristiyanlar, tanrıların öfkelerini üzerlerine çekmekte, tanrıları reddetmekte, putperest tapınaklarını "ölü evleri" diyerek aşağılamakta, kutsal şeylere gülmekte, mor elbiseler giymiş din adamlarını küçümsemektedir. Ayrıca Hıristiyanlar, ölümden sonra bilmedikleri bir hayattan korkmalarına rağmen, şimdi yapılan işkencelerden ve öldürülmekten korkmamaktadır (Benko, 1985, 55). Putperest Caecilius, bir taraftan Hıristiyanların genel durumuyla ilgili bilgi verirken, diğer taraftan putperestlerin Hıristiyanlara işkence ve zulmettiğinin bilgisini de doğrulamaktadır.

Putperest Caecilius, Hıristiyanların gizli sembol ve işaretlerle birbirlerini tanıdıklarından ve birbirlerine sözde "kardeş" ve "kız kardeş" şeklinde hitap ederek, kutsallık adı altında eneste çağırdıklarından ve böylece her yerde şehvet duygusu uyandırdıklarından bahsediyor. Ayrıca o, "Onların evcil hayvanların en aptalı eşeğin başına taptıklarını duyuyorum" diyor. Bunun yanı sıra Caecilius, "Doğru olup olmadığını bilmiyorum, fakat onlardan bir kısmının varlıklarının ebeveyni olarak addettikleri yöneticilerinin ve baş papazlarının genital organlarına taptıklarını, duyuyorum" diyor. Fakat o, bütün bunların yanlış olabileceğini, muhtemelen onların dinî törenlerini gizli ve gece yapmalarından dolayı şüphe yarattığını ifade ediyor (Tert. Min. Fel, 1931, IX/s.336-337). Caecilius, Hıristiyanlara yönelttiği ikinci iddia ile ilgili olarak; muhtemelen günahkâr bir Hıristiyanın bir din adamı önünde oturup, tövbe etmeye veya günah çıkarmaya çalışmasını yanlış yorumlamış olmalıdır.

Hıristiyanlara yöneltilen söz konusu suçlamaların bir zamanlar Mısır toplumunda da görüldüğü, Mısırlıların sık sık tanrılarını hayvan başlarıyla temsil ettikleri belirtilmektedir. Ayrıca Hıristiyanlara yöneltilen suçlamanın, bir zamanlar Yahudilere de yapıldığı, muhtemelen bununun Yahudilerden Hıristiyanlara transfer edildiği ifade edilmektedir. Aynı şekilde Yahudilerin "sünnetin gizli işareti" ile birbirlerini tanıması gibi Hıristiyanların da "haç, balık sembolü veya vücut üzerindeki herhangi bir gizli işaret" ten birbirlerini tanımış olabilecekleri belirtilmektedir (Benko, 1985, 60). Hıristiyanların Yahudilerle özdeşleştirilmesi veya onlara benzetilmesi ya da aynı suçlamalara muhatap olmaları; muhtemelen Yahudi kökenli Hıristiyanlardan veya Hıristiyanlığın Yahudiliğin bir mezhebi gibi algılanmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Romalı Putperestlerce Hıristiyanlara yöneltilen bir başka suçlama, onların ahlaksız oldukları, enest ilişki uyguladıkları yönündedir. Bu konuyla ilgili hemen hemen bütün kaynakların başvuru kitabı, yukarıda bahsedilen Minucius Felix'in "Octavius" adlı eseridir. Bu çerçevede söz konusu metnin İngilizce versiyonundan tercümeyle, Hıristiyanlar şu şekilde suçlanmaktadır:

"Meşhur (Kötü ünlü) ziyafetleri; ve daha geniş çapta herkes konuşur, çünkü Cirta⁷ vatandaşımız konuşmalara tanık olur. Belirlenen gün, ziyafetlerini hem çocuklarıyla, kız kardeşleriyle, anneleriyle hem de her yaştaki insanlarıyla toplarlar. Birçok muhteşem yemekten sonra, masadaki topluluk ısındığında ve enest/ahlaksız şehvet tutkusu sarhoşlukla ateşlendiğinde, bir lamba standına bağlanmış bir köpek, bağlandığı tasmanın uzunluğunun üzerine bir lokma (parça) fırlatmasıyla cezbedilir. Bir çizgi yapar ve yakalamak için atlar. Böylece, şahit olan ışığın devrilmesiyle (muhtemelen o zaman kandil veya mum gibi bir şey) ve sönmesiyle, karanlığın ardından gelen utanmazlıkla, onlar birlikte tehlikeli şansın izin verdiği ölçüde iğrenç bir şekilde şehvetle

suçluluklarını kanıtlamak için delillerin bulunmadığı ve Hıristiyanların kahramanca davranışları, işkence ve öldürme olaylarındaki kararlılıkları, bu iki arkadaşın üzerinde derin bir etki bıraktığı ve bunun üzerine yeni dini kabul ettikleri belirtilmektedir. Diyalog, Roma'ya yerleşmiş Minucius'un, memleketinde kalmış olan arkadaşı Octavius'un Roma'yı ziyareti sırasında gerçekleşmektedir. Ayrıca diyalogda her ikisinin de tanıdığı Caecilius Natalis adlı bir putperest arkadaşları da bulunmaktadır. Diyalogun yazıldığı sırada Octavius'un ve muhtemelen Caecilius'un hayatta olmadıkları belirtilmektedir. Ayrıca diyalogun *sui generis* (kendi şahsına münhasır) türde bir edebi eser olduğu da ifade edilmektedir (Tert. Apol. and Min. Fel., 2008, s.313-314).

⁷ Cirta, Kuzey Afrika'da kurulmuş Numidia Krallığı'nın (MÖ 202- 40), bir şehridir. Ayrıca, söz konusu metnin İngilizcesinde "Cirta" kelimesi geçmesine rağmen, Latince metinde "Cirtensis nostri -Bizim Cirtensis" ifadesi yer almıştır. "Bizim Cirtensis" (muhtemelen Cirta'da yaşayan vatandaşlar) denilen kimselerden bazılarının Lollius Urbicus (ki o, MS 152 ve 163 yıllarında Roma praefectus'u) yönetimi altındayken öldükleri belirtilmiştir (Fronto, 1920, 282-283).

birbirleriyle kucaklaşır. Bu nedenle, hepsi de bireylerin eylemlerinde ne olursa olsun, herkesin genel arzusu tarafından istendiği için, gerçekte olmasa da, fakat bireysel olarak, ensestten tamamen suçlular (Tert. Apol. and Min. Fel., 2008, IX. 6-7/s.337-338; Wilken, 2003, 19).

Metinde sözü edilen “meşhur ziyafet”in, Hıristiyanların “agape”si (sevgi ziyafeti) olduğu, fakat bunun çarpıtıldığı; agape’de dualar edildiği, Mezmurlar’dan ilahiler söylendiği ve yemek sırasında dini konular hakkında konuşmalar yapıldığı belirtilmektedir (Tert. Apol. and Min. Fel., 2008, 337). Nitekim Paulus’un inanç ve değer anlayışı (ethos) çerçevesinde Hıristiyanların agape’si “Kadın ve erkeklerin birlikte Rab İsa Mesih’in lütfuna, Tanrı’nın sevgisine ve Kutsal Ruh’un ortak yaşamına (koinōnia) katıldığı bir “ortaklık” şeklinde tanımlanmaktadır. Agape’de Tanrı’nın sevgisi, kişinin Tanrı’ya, komşusuna ve diğer insanlara karşı duyarlı olması için Kutsal Ruh tarafından Hıristiyanların kalbine dökülmektedir. Dolayısıyla Paulus’un ethos’una göre, kadının Tanrı’dan, Hıristiyan cemaatinden ve erkekten ayrı olmadığı söylenmektedir. Çünkü kadınları ve erkekleri bir araya getiren şeyin “agape” olduğu belirtilmektedir. Nitekim Paulus, “... Rab’de ne kadın erkekten ne de erkek kadından bağımsızdır. Çünkü kadın erkekten yaratıldığı gibi, erkek de kadından doğar. Ama her şey Tanrı’dandır” (Korintlilere I, 11: 11-12) diyerek, Tanrı katında kadın ve erkeğin birbirine eşit ve birbirine bağımlı olduğunu belirtmektedir. Bu durum, aynı zamanda ibadet alanında da kadın ve erkeğin birbirine eşit olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Watson, 2003, 3).

Söz konusu diyalogda Hıristiyan rolünü oynayan Minucius Felix, kendilerini ensest ilişkilerle itham eden putperest arkadaşına “bu tür uygulamaların kendi halkından kaynaklandığını” vurgulayarak ona cevap vermektedir. O, bu tür ilişkilerin kökeninin, eski Pers, Mısır ve Atina toplumlarına dayandığını, hatta buralarda bir zamanlar anne ve kız kardeşlerle evliliğin yasal olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Felix, Romalıların zevkle okudukları ve dinledikleri efsanelerinin ve tragedyelerinin her birinde ensest ilişkilerden söz edildiğini, hatta ibadet ettikleri tanrılarının anne, kız veya kız kardeşleriyle ensest ilişkileri olduğunu söylemektedir. Bunlara ilaveten o, cinsel ahlaksızlıkla ilgili davaların Romalı vatandaşlar arasında da sık sık ortaya çıktığını ve onların bu tür şeyler sebebiyle kendi tarihlerine dönüp baktıklarını ve suçluluk psikolojisi içine girdiklerini, dile getirmektedir (Tert. Min. Fel., 1931, XXXI/s. 408-411).

Minucius Felix’in putperest Romalıların yönelik iddialarını Paulus da doğrulamaktadır. Nitekim, Paulus, Romalıların Tanrı’ya tapmak yerine ölümlü insana, kuşlara, dört ayaklılara, sürüngenlere benzeyen putları yeğlediklerini ve bu sebeple Tanrı’nın onların birbirlerinin bedenlerini aşağılasınlar diye, yüreklerinin tutkuları içinde ahlaksızlığa teslim ettiğini belirtmektedir. O, böylece onların utanç verici tutkulara teslim olduğunu, kadınların ve erkeklerin doğal ilişkileri bırakıp birbirleri için şehvetle yanıp tutuştuklarını ve utanç verici ilişkilere girdiğini ifade etmektedir (Romalılara, 1: 23-27).

Minucius Felix’in diyaloguna göre; Hıristiyanlar ensestle itham edildikleri gibi, çocuk cinayeti veya yamyamlık ile de suçlanmışlardır. Bu çerçevede putperest Caecilius, dine yeni girecek olan adaylar için uygulandığı söylenen bir hikâyeden söz etmektedir. Hikâyeye göre: “siyahlara bürünmüş, sanki yüzü gözü yara içindeymiş gibi görünen bir genç, henüz aklı başında olmayan, hiçbir şeyden anlamayan bir bebeği öldürmekte, onun kanını yalamakta ve hevesle uzuvarını kesmektedir.” Ona göre bu bebek kurbanıyla onlar, karşılıklı taahhütte bulunmaktadır. O, bu tür âyinlerin, kutsallık gibi görünen fakat kutsal olmayan iğrenç bir şey olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Hıristiyanlar bu ibadetleri sırasında haçta acı çeken bir adama atıfta bulunmaktadır (Benko, 1985, 55-56).

Her ne kadar Hıristiyan yazarlar ve bazı kilise babaları, Hıristiyanlara yönelik iddiaları reddetmeye çalışsa da antik kaynaklar, bunun gerçekleşmiş olabileceğini göstermektedir. Bununla ilgili olarak, şu anda Almanya’nın Köln şehrinde bulunan ikinci yüzyıla ait “başlangıç âyini”ni içeren bir papirüsün Hıristiyanlara yöneltilen yamyamlık iddialarının arka planını göstermesi açısından önemlidir. Söz konusu papirüste şöyle denildiği belirtilmektedir:

“Şu anda başka bir çıplak adam belinde mor bir kemerle geldi. Çocuğun cesedini sırtına attı, vurdu, açtı, kalbini çıkardı ve ateşin üzerine koydu. Sonra kaovulmuş kalbi ateşten aldı ve yarıya kesti. Arpa serpti ve yağ ile ıslattı. Yeterince hazırlandığında, parçaları üyeliğe kabul edilecek olanlara dağıttı ve onlar onu (kalp parçasını) ellerinde tutarken, onları yüreğin kanıyla yemin ettirdi, yüzüstü bırakmak ya da ihanet etmemek. . . tutuklansalar ya da işkence görseler ya da gözleri çıkarılırsa bile.” (Wilken, 2003, 18; Wagemakers, 2010, 340).

Papirüste zikredilenlerden, dine giriş âyini olarak yapılan bu ritüelin, normal bir insanın kabul edemeyeceği, dehşet verici bir olay olduğu anlaşılmaktadır. Hıristiyanların genelini kapsaması mümkün olmayan bu iddialara kendi dönemlerinde kilise babaları cevap vermeye çalışmışlardır.

4. Kilise Babalarının Ahlaksızlık ve Yamyamlık İddialarına Karşı Cevapları

Antik dönemlerde ve Roma İmparatorluğu döneminde, farklı topluluklar tarafında örnekleri görülen ensest ve yamyamlık, azınlık konumda iken Hıristiyanlara da yöneltilmiştir. Hıristiyan yazarlar ve bazı kilise babaları kendi yaşadıkları dönemde, kimi zaman tarihi arka planı dikkate alarak, kimi zaman mantikî deliller getirerek cevaplamaya çalışmışlardır. Onlar, daha ziyade bu tür eylemleri gerçekleştirenlerin Ortodox olarak nitelendirilen Hıristiyanlar olmadığını, Gnostik ve sapkın olarak nitelendirilen Hıristiyanların olduğu üzerinde durmuşlardır.

İkinci yüzyıl Kilise Babası Irenaeus'un (yak. MS 120/140- 200/203), Gnostik Hıristiyanlarla ilgili bazı iddiaları vardır. Kaynaklarda onun, putperestleri savunan bazı *Carpocratian'lar* ve *Simon* gibi bazı Gnostik Hıristiyan grup ve liderlerin bulunduğunu ve bunların kadınlarla ve cinsellikle ilgili çok garip fikirleri olduğundan söz ettiği belirtilmektedir. Örneğin, *Carpocratian'ların* "eşlerin ortak mülk olması gerektiğini" savunduklarından; benzer biçimde *Simon'un* mezhebinin "... mistik rahipler hem yaşam dolu hem de büyüselsanatlar uygular ... Şeytan çıkarma ve büyülerle, aşk iksirleri ve çekicilikler kullanıyorlar ..." şeklinde tarif edildiğinden bahsedilmektedir (Benko, 1985, 63-64). Söz konusu Gnostik'lerin yanı sıra, onların bile kınadığı İskenderiye'de *Phibionite* denilen ve cinsel konularda aşırıya giden bir gruptan da söz edilmektedir. Ancak bu sadist ruhlu grubun bile cinsel heyecan ve telaş içinde olmadıkça çocukları kurban etmedikleri ve yemedikleri belirtilmektedir (Benko, 1985, 67-72).

Gnostiklerdeki bu cinsellik anlayışının bütün Hıristiyanlara atfedilmesi doğru olmamalıdır. Nitekim Apostolik metinler arasında sayılan ve Hıristiyanlardan söz eden ikinci yüzyılın başlarında yazılmış *Epistle to Diognetus'da* "...Herkes gibi evlenirler ve çocuk sahibi olurlar...Yemeklerini paylaşırlar ancak cinsel eşlerini paylaşmazlar..." denilerek, Hıristiyanların cinsel sapkınlık içinde olmadıkları belirtilmektedir (Apos. Fath., Epist. Dio., 2003, V. 6-7/s. 141).

Hıristiyan Apolojist Antakya'lı Theophilus'un, MS 180'li yıllarda Hıristiyanlara yönelik "...eşlerimizin herkesin ortak mülkiyeti olduğu, kendi kız kardeşlerimizle ilişkimiz olduğu, ve insan etini paylaştığımız..." şeklinde en acımasızca ve vahşice suçlandıklarından söz ettiği belirtilmektedir (Hargis, 1999, 14). Nitekim Theophilus, Hıristiyanlara karşı yöneltilen bu tür suçlamaların kökenin Greek literatüründe yer aldığını ifade etmektedir. Ona göre Zeno veya Diogenes'in ve Cleanthes'in kendi kitaplarında yamyamlığı savunan ifadelerin yer aldığını ve babalarını pişirip yiyen çocuklardan bahsedildiğini belirttikten sonra şunları demektedir:

Eğer biri o yemeği (babasının pişirilmiş etini) yemeyi reddederse, bunun hakkında ne düşünüyorsunuz? ya da iğrenç yiyeceklerin bir kısmını reddederse, o yemeyen kimse yenir mi? Bunlara ek olarak, daha fazla tanrısız bir ses duyuluyor, çocukların kendi ebeveynlerini katletmeye yönlendirmelerini ve onları yemelerini öğreten Diogenes'in sesi duyuluyor.... Dahası, tarihçi Herodotus, Cambyses'in Harpagus'un çocuklarını nasıl katlettiği ve pişirildikten sonra onları babalarının önüne yiyecek olarak koyduklarıyla ilgili değil mi? Ayrıca o (Herodotus) Kızıldeliler veya Hintliler arasında babaların kendi çocukları tarafından yenildiği hikâyesini anlatıyor." Daha sonra Theophilus, bunların "Tanrıların öğrettiği tanrısız öğretiyi öğretilmesini... bu gibi doktrinleri ortaya koyanların dünyayı aldatmacalarla doldürdüklerini" söylemektedir (Theoph. Autoly. III.5/105).

Kilise babalarından Tertullian (yak. MS 155-230) Hıristiyanlara yönelik çocuk öldürme suçlamalarını reddetmeye çalıştığında, bu tür âyinlerin devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim o, "...devam etmek için; büyücüler hayaletler üretiyorlarsa, ölümlerin ruhlarına kötü bir isim veriyorlarsa ve kahinlerle konuşmak için çocukları öldürüyorlarsa, şarlatanların hileleriyle mucizelerin sonu gelmiyorsa..."⁸ diyerek, bu türden bir gerçeği dile getirmektedir. Dahası Tertullian, Tiberius'un proconsullüğünün⁹ sonuna kadar çocukların Afrika'da Saturnus'a açıkça kurban edildiğini, ancak kendi zamanında ise gizlice yapılmaya devam ettiğini belirtmektedir. O, Hıristiyanların bu tür şeylere sadece kınamakla kalmayıp, kökünü kurutmaya çalıştığını ifade etmektedir (Tert. Apol. IX/ 2-3).

Tertullian, Hıristiyanlara yöneltilen ensest suçlamasını reddederek, antik dönemde Yunan tanrularından Jüpiter'in en iyi ensest örneği olduğunu ve Perslilerin de anneleriyle olan ilişkisinin de bilinen bir şey olduğunu belirtmektedir (Tert. Apol. IX/ 16). Onun Hıristiyanlara yönelik iddia edilen suçlamalara alaycı bir şekilde şu şekilde cevap verdiğinden söz edilmektedir:

⁸ Tertullian, kendi zamanında çocukları öldürme eylemlerinin devam ettiğini "Porro si et magi phantasmata edunt et iam defunctorum infamant animas, si pueros in eloquium oraculi elidunt, si multa miracula circulatoris praestigis ludunt..." diyerek belirtmektedir (Tert. Apol. XXXIII. 1).

⁹ Tiberius, muhtemelen Augustus'un yönetimi sırasında (MÖ 27- MS 14) proconsul olarak görev yapmış olmalıdır. Çünkü o, bu dönemde birçok askerî başarılar imza atmıştır (Tekin, 2016, 227).

"Hâlâ çok küçük yaşta, ölmenin ne olduğunu bilmeyen ve bıçağımızın altında gülümseyebilen bir çocuğunuz olmalıdır; fıskıran kanı toplamak için eklemek; bunlara ek olarak, şamdanlar, lambalar, ışıklar ve ışıkların söndürülmesine çekmek için lezzetli parçaları toplamaya çalışan köpekler: her şeyden önce, annenizi ve kız kardeşinizi yanınıza almanız gerekecek". Ayrıca Tertullian'ın, "dine girecek adayın, annesi ve kız kardeşi yoksa, ne olacak?" şeklinde retorik bir soru yönelttiği belirtilmektedir (Benko, 1985, 71).

Dolayısıyla Hıristiyan yazarlar, putperestlerin kendilerine yönelttiği suçlamaları kimi zaman mantikî delillerle kimi zaman da alaycı bir şekilde cevap vermeye çalışmaktadır. Zikredildiği gibi antik toplumlarda ve bazı Gnostik Hıristiyan gruplarında görülen ritüel cinayeti ve ensest ilişki, bütün Hıristiyan cemaatlerine atfedilmiş, fakat çoğu zaman bu konuda yeterli deliller bulunamamıştır. Buna rağmen Hıristiyanlar sürekli olarak kendilerini savunmak zorunda kalmış ve işkencelere maruz kalmışlardır. Bu konuda İmparator Traianus döneminde Bithynia eyalet valisi olan Genç Plinius (MS.61/63-113), MS 111'de Hıristiyanlardan iki köle kızı işkence yöntemiyle sorgulamış ve sanıldığı gibi Hıristiyanların bir yamyam olmadığını, "... sıradan ve zararsız yiyeceklerini paylaşmak için tekrar bir araya geliyorlardı..." (Plin. Epist. X. 96) sözüyle ifade etmiştir.

Hıristiyan yazarlardan Tatianus (MS 120-180), Hıristiyanların kimseye zarar vermediğini ve kendilerine yamyamlık iddiasında bulunanların eğitilmiş kimseler olduğunu ve yalan söylediklerini belirterek, savunmasında şöyle demiştir:

"Size ne zarar veriyoruz, (Ey) Yunanlılar? Niçin Tanrı'nın sözünü, uyumsuzluğun son sözcüğü gibi, izleyenlerden nefret ediyorsunuz? Yamyamlık yapmıyoruz (Biz insan yiyici değiliz) - bu sizin eğitilmiş insanların yalanıdır - ama size göre Pelops, Poseidon'un sevgilisi olmasına rağmen, tanrıların yemeği olur, Cronus oğullarını yiyip bitiriyor ve Zeus Metis'i yutuyor." (Tatian, Oratio, xxv. 3/49).

Tatianus gibi ikinci yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı tahmin edilen Hıristiyan yazar Athenagoras'a¹⁰ göre Hıristiyanlar, genel olarak "ateizm, yamyamlık (Thyestean ziyafetleri) ve ensest (Oedipean birliği)" olmak üzere üç şeyle suçlanmıştır. O "Legatio" adlı eserinde söz konusu iddiaları cevaplamaya çalışmıştır (Barnard, 1972, 24, 166). O, özetle şöyle demiştir:

"Tynestean ziyafetleri suçlaması doğrusuysa, kovuşturulsun. Çünkü vahşi hayvanlar gibi yaşayanların olabilir, bununla birlikte hayvanlar bile kendi türleriyle, doğa kanunlarına göre çiftleştiklerini ve yavrularını ihmal etmediklerini ve kimlerden faydalanacaklarını biliyorlar. Eğer hayvanlar kadar vahşi bir adam varsa acı çekmeyi hak ediyor demektir. Eğer kötülüğümüz erdeme ve ilâhî kanunlara karşı gelecek biçimde suçlu kabul edilirse, o zaman bizim soruşturulmamız gerekir..." (Athen. Legat, III/9).

Athenagoras, Hıristiyanlara yöneltilen bu suçlamaları hem iftira hem de saçma olarak görmüştür. O, böyle bir hayatın muhtemel olabileceğini belirttiikten sonra Yunan ve Roma dünyasının en büyük tanrısı Zeus'un ahlâkıyla Hıristiyan ahlâkının karşılaştırılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu konuda "(Zeus)¹¹ zina ettiği bir kadında, sonra zarafet aramak, zaten onun kalbinde" "Ve ahlakımız, bekar veya evli, aynı derecede saf. Yüce insanlar bizi nasıl suçlayabilir? Gladyatör gösterilerinde zevk alan kişiler bizi nasıl suçlayabilir? Acımasızlık? Fizikimize uygun olan bedenini dirilişine inanıyoruz ve bu bir kötülük kaynağı değil" (Barnard, 1972, 27-28), diyerek Hıristiyanların Romalılardan çok daha üstün bir ahlâka sahip olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

Hıristiyan ahlâkını ve Hıristiyanların masumiyetini savunan koyu bir ahlâkçı olarak Athenagoras, bir insanın ahlâki karakterine göre ve tek başına değerlendirilmesi ve kanıtlanmamış suçları için hoş görülmesi ve korunması gerektiğini savunmuştur (Barnard, 1972, 168). O, Hıristiyan Eucharist'inin masumiyetini haklı çıkarmaya çalışmamış, bunun yerine Hıristiyanların yol açtığı erdemli bir hayatla, putperest ahlâkını karşılaştırmıştır. Hatta, Athenagoras "kardeş" ve "kız kardeş" unvanları ayırt edilmeden ve Eucharist'den önce verilen hüremetsiz barış öpücüğü kullanıldığı şeklindeki konulara dikkat çekmiş ve bu

¹⁰ Athenagoras'ın Tertullian, Eusebius, Jerome gibi Hıristiyan Apolojesitler tarafından bilinmediği, ancak ondan söz eden ilk kişinin 311'de şehit olduğu kabul edilen Olympos'lu Metodius olduğu belirtilmektedir. Metodius'un, onun üçüncü yüzyılın sonları veya dördüncü yüzyılların başında bilindiğinden bahsettiği, ifade edilmektedir. Ayrıca Athenagoras'ın eseri Legatio'yu, Marcus Aurelius ve Commodus'a hitap ettiği belirtilmektedir (Barnard, 1972, 13-14). Benzer biçimde bir başka kaynaktan da Athenagoras'ın neredeyse onuncu yüzyıla kadar bilinmediği, ancak onuncu yüzyılda Kapadokya'daki Caesarea başpiskoposu Arethas'ın onun hakkında bilgi verdiğinden söz edilmektedir. Ayrıca erken kilise babalarından Methodius'un (öl. 311) onun Plea'nın (savunma, özür) yazarı olarak tanımadığından bahsedilmektedir. (Plea'nın AD 176 ile AD 178 arasında tarihlendirilebileceği belirtilmektedir.) Bunun dışında Side'li Philip'in (5. Yüzyıl), Athenagoras'ı İskenderiye okulunun ilk başkanı ve Stromata yazarı Clement'in de onun öğrencisi olduğunu, fakat Eusebius'un bunu yalanladığından söz edilmektedir (Athen. Legat, intro, IX-XI).

¹¹ Athenagoras'a göre; putperestler, Hıristiyanları kendi tanrılarına benzeterek ensest ilişkiyle suçlamıştır. Örneğin Zeus, annesi Rhea ve kızı Kore'den çocuk edinmiş ve kız kardeşiyle de yatmıştır (Barnard, 1972, 167).

tür yanlış uygulamaların, yanlış tutkular uyandırması halinde, ölüm sonrası sonsuz hayatın tehlikeye gireceğinden söz etmiştir (Barnard, 1972, 166-167). Athenagoras, Hıristiyanların gerçekten ensest türü ilişkiden uzak durduğunu belirtmiş, hatta Hıristiyanların başkalarına tutkuyla bile bakmalarının yasak olduğunu İncil cümlesiyle¹² delil getirmiştir (Barnard, 1972, 167). Nitekim, Hz. İsa zınayı ağır bir şekilde yasaklamış ve “sağ gözün veya elin günah işlemesi durumunda, onun çıkarılıp atılması gerektiğini, aksi halde bütün vücudun cehenneme gideceğini” vurgulamıştır (Matta, 5: 27-30).

Athenagoras'ın, 'Oedipodean birliği' terimi ile Hıristiyanların gizli toplantılar sırasında cinsel aşırılıklar yaptıklarıyla ilgili olarak Roma İmparatorluğu içinde dolaşan bazı sert söylentilere atıfta bulunduğu belirtilmiştir. Aslında bunların Yunan efsanelerinde anlatılan, Thebes'in mitolojik kralı Oedipus'un babası Laios'u öldürdükten sonra annesi Locaste ile evlenmesi türünden şeyler olduğu ifade edilmiştir. Bütün bu efsanevi şeylerin, Hıristiyanların toplantılarına atfedildiği ve dolayısıyla o toplantılarda yapılan her şeyin ahlâksızlık ve ensest gibi değerlendirildiği bildirilmiştir (Wagemakers, 2010, 338).

Athenagoras gibi putperestliğe karşı ve Hıristiyanlığın savunmasını yapan İskenderiye'li Origenes (MS 184-253), “*Contra Celsum*” adlı eserinde, Celsus'un¹³ Herodotus'dan alıntıyla özetle “*Etiyopyalılar, Araplar, Mısırlılar gibi milletlerin her birinin kendine göre bir tanrıya tapıklarını, bazı hayvanları kutsal sayarken, bazılarında nefret ettiklerini, hatta babalarını yediklerinde kendilerinin daha dindar olduğunu düşünen Hintlilerin/yerlilerin olduğunu ve eğer herkese neyi seçmesi sorulsaydı, yine herkesin kendi yasasını veya inancını seçeceğini...*” dediğini belirtmektedir: Benzer biçimde Celsus, Herodotus'dan alıntıyla başka milletlerle ilgili örnekler vermekte ve bütün bu gerçeklerden hareketle bütün insanların geleneksel adetlerine göre yaşamalarını ve bunun için eleştirilmemesi gerektiği sonucuna varmaktadır. Buna karşılık Origenes, Hıristiyanların da kendi geleneksel yasalarını ve İsa'nın öğretisini kabul ettikleri için eleştirilmemeleri gerektiğini söylemektedir. Ayrıca ona göre; insanlara doğruyu, gerçeği öğreten Mısırlı bir filozofun, Mısırlıların soğan yemeyi veya onu baş ve omuzlardan yukarıda tutma adetlerini uygulaması saçma olduğu gibi, insanın da Logos tarafından yaratılan evrenin Tanrısı'na ibadet etmek yerine, yaratıcı ile ilgisi olmayan imgeler ve insan heykellerine tapması da aynı şekilde aşağılayıcı bir durumdur (Orig. Cont. V. 34-36/ s.290-292).

Origenes'e göre; Celsus, her milletin kendi ibadet kanunlarına uymak istediğinde yanlış yapmadığını söylemektedir. İskitlerin geleneksel adetlere göre yamyamlığa düşkünlüklerinde yanlış yapmadıklarını söylemektedir. Ayrıca babalarını yiyen ve cömert davrandıklarını düşünen Hintliler de, Celsus'un görüşüne göre doğru olabilir veya en azından yanlış yapmamaktadırlar. Bununla birlikte Celsus, Herodotus'tan alıntıyla, Darius zamanında ebeveynleri ile beslenen Calatians adlı Kızılderilileri onaylar görünmektedir. (Orig. Cont. V. 36/ 293).

Origenes, Celsus'un görüşlerinden sonra bir başka iddiadan daha bahsetmektedir. O, Hıristiyanlığın öğretisi ilan edilmeye başladığında Yahudilerin “İncil hakkında ve Hıristiyanların bir çocuğu kurban edip, onun etini paylaştıkları ve onların karanlık işlerini yapmak istediklerinde ışığı söndürdüğü ve her erkeğin karşılaştığı ilk kadınla cinsel ilişkide bulunduğu” şeklinde kötü bir dedikodu yaydıklarından söz etmektedir. O, bu kötü niyetli söylentinin bir süre sonra çok fazla sayıda kimseyi etkilediğini ve insanların bunun gerçekten Hıristiyanların karakteri olduğuna inandığını, dile getirmektedir. O, bu türden dedikodu veya öykülerin, yalnızca basit bir konuşma için bile olsa, birçok insanı Hıristiyanlara yaklaşımdan alıkoyduğunu, belirtmektedir (Orig. Cont. VI. 27/ 343).

Origenes'in Yahudileri suçlaması gibi Caesarea'lı Eusebius (MS 263-339) da Gnostiklerden uzun uzadıya söz ettikten sonra, düşmanlarının (Romalıların) muhtemelen onların uygulamalarını duyduklarını ve bu yüzden Hıristiyanlar hakkında dinsiz oldukları; anneleriyle ve kız kardeşleriyle cinsel ilişkide

¹² İsa'nın zina anlayışı: “Ama ben size diyorum ki, bir kadına şehvetle bakan her adam, yüreğinde o kadınla zina etmiş olur” (Matta, 5:28) şeklindedir.

¹³ Bazı kaynaklar “Celsus” adlı eseri, Marcus Aurelius'un saltanatının ikinci kısmına veya daha yakından, MS 178 yılına tarihlendirirken (Glover, 1909, 240); bazıları ise yaklaşık MS 246-248 yıllarına tarihlendirilmektedir. Celsus, Hıristiyan kilisesinin gizli ve yasadışı bir topluluğundan hareketle, Hıristiyanlığa yönelik eleştiriler getirmektedir. Ona göre en bilge uluslar, şehirler ve bilge adamlar; Mısırlılar, Asurlular, Hintliler, Persler, Odryslar, Samothracians, Eleusyalılar ve Hiperborlular arasında aktarılan eski geleneği aktarmışlardır. Ancak Hıristiyanlar bu eski geleneği terk etmiş ve bozmuşlardır. Celsus'a göre, en eski ve en dindar ırkların ve insanların en akıllılarının tuttuğu eski geleneğe sahip gerçek bir doktrin, önce Yahudiler, daha sonra da zaten yozlaşmış olan Musevilikten çıkan Hıristiyanlık tarafından saptırılmış veya yanlış anlaşılmuştur. Celsus, Hıristiyanların o eskilerin yollarına dönmeleri için izin verilmesi ve yakın zamanda utanç verici koşullarda çarşıya gerilmiş bir Yahudi'ye ibadet etmenin saçmalığından kurtarılması gerektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca ona göre; Hıristiyanlık tehlikeli modern bir yeniliktir ve eğer kontrol edilmezse Roma İmparatorluğu için bir felaket olacaktır (Orig. Cont. intr. XV-XXII). Çünkü Celsus'un yazıldığı sıralarda Hıristiyanlığın, Yahudilikten bağımsızlığını ilan etmiş, halktan ve devletten zulüm gören; hem Yahudilik hem de Helenistik kültürün haklı varisi olduğunu iddia eden ve mücadele eden bir azınlık mezhebi olduğu kabul edilmektedir (Hargis, 1999, 7).

buldukları ve küfür içerikli bayramlardan/festivallerden keyif aldıkları şeklinde suçlamalarda bulduklarını belirtmektedir (Euseb. Eccles. IV. 7/ s. 214-218). Daha sonra o, Roma'nın Galya eyaletindeki Vienne ve Lyons kentlerinde Hıristiyanlara yapılan zulümlerden¹⁴ söz etmektedir. Eusebius, kendilerine (Hıristiyanlara) yapılan bu türden iftira ve suçlamalardan dolayı takibata uğradıklarını, hapse atıldıklarını, çok zarar gördüklerini, çok şehit verdiklerini ve şehit olmayanların şevkinin kırıldığını belirtmektedir. Yine o, kendilerine atılan belirsiz iftiralar nedeniyle ve her gün yeni birilerinin şehit olacağı endişesiyle çok dehşete düştüklerini ifade etmektedir. Ayrıca Eusebius, zikredilen şehirlerdeki yöneticilerin, Hıristiyanlara takibat emri verdikleri sırada bazı memurların da tutuklandığını ve bunların azizlerin çektiği işkenceleri görüp korktuklarını ve bu korkuyla Hıristiyanları Thyestean bayramları ve Oedipodean ilişki içinde olduklarını itiraf ettiklerini belirtmektedir. Eusebius, Hıristiyanlara bu suçlamalar yöneltildiğinde Romalıların, bir kısmının eski arkadaşları ve tanıdıkları olmasına rağmen, kendilerine dış bilediklerini ve vahşi hayvanlar gibi davrandıklarını ifade etmektedir. Ancak Eusebius, Hıristiyanların başına gelen bu olaylarla, Hz. İsa'nın sözü¹⁵ arasında bir bağlantı kurmakta ve sanki yaşadıkları her şeyin gerçekleşmesi doğalmış gibi davranmaktadır. Eusebius, Vienn, Lyons ve Bergama gibi yerlerde şehit edilen bazı kimselerin adlarını belirttikten ve onların işkencelere katıldığını ifade ettikten sonra, sorguya çekilen asil ve cesur bir kadının "Ben Hıristiyan bir kadının ve aramızda kötü bir şey olamaz" dediğini belirtmektedir. Benzer biçimde o, bir kadının işkence edilen birisi için "Bu tür erkeklerin, akılsız hayvanların bile kanını yemelerine izin verilmezken, çocukları nasıl yerler?" diyerek, işkence edenlere karşı çıktığını ifade etmektedir.¹⁶

Eusebius'dan hareketle Galya'daki Hıristiyanlara yapılan zulümlerin, doğrudan devlet tarafından başlatılmadığı, halkın yetkilileri kıskırtmasıyla başladığı; buradaki zulüm ve işkence olaylarında Hıristiyanlardan imparatora veya tanrılara kurban sunulmasının emredilmediği belirtilmiştir. Fakat burada İmparatorun tek dahlinin Roma vatandaşı olan Hıristiyanların işkence edilmek yerine başlarının vurulmasını, geri kalanların ise serbest bırakılmasını emrettiği ifade edilmiştir. Hıristiyan şehitlerin son sözlerinin, putperest tanrıların inkarından ziyade "yamyamlık suçlamalarının inkârı" olduğu ve bu çerçevede onların "... Biz erkekleri yutmamız ve hiçbir kötülük de yapmıyoruz" dedikleri belirtilmiştir (Hargis, 1999, 12-13).

Bacchanalia kültürünün üzerinden neredeyse beş asır geçtikten sonra Salamis Piskoposu Epiphanius (yak. MS 310/320-402/403)¹⁷, bu grubun uygulamalarının benzerlerini yapan Stratiotic'ler ve Gnostik'ler olarak adlandırdığı Hıristiyan gruplardan söz etmektedir. Ona göre Stratiotic'lerin ve Gnostik'lerin cinsel ahlâksızlıklarını Eucharist ile ilişkilendirmeleri dikkat çekicidir. Epiphanius, fakir olsalar bile onların, şölen niteliğinde, et ve içkilerle donatılmış masalar hazırladıklarını, şarapların içilip sarhoş olunduktan sonra kocaların "Kalk, kardeşinle Agapeyi gerçekleştir!" diyerek, eşlerinden uzaklaştığını belirtmektedir. Aslında Epiphanius'un kendisinin, aşağılık bir şey olarak nitelendirdiği, konuşmanın bile utanç verici olduğu ve hatta söylerken utandığını ifade ettiği bu durumu onlar "Kutsal Havari" diyerek gerçekleştirmektedir. O, bu rezil ve utanç verici durumundan sonra, onların ellerini kaldırarak gerçek Baba'ya "Biz sana bu hediyeyi, İsa'nın bedenini sunuyoruz" diye dua ettiklerini; kirlerini temizleyip, eti yedikten sonra da "Mesih'in bedeni budur; ve bu Pascha'dır, çünkü bedenlerimiz acı çekiyor ve İsa'nın tutkusunu kabul etmek zorunda kalıyoruz." dediklerini, ifade etmektedir (Epiph. XXVI. 4./93-94).

Epiphanius, iğrenç olarak nitelendirdiği -gerçekten de iğrenç olan- söz konusu grupların bir başka uygulamasından söz etmektedir. O, bu grupların kadının belli dönemdeki regl kanını toplayıp, ortak olarak yediklerinden (içtiklerinden) ve bunu da "Bu, Mesih'in kanı" dediklerinden bahsetmektedir. Ayrıca o, onların apokrif yazılarındaki "Her yıl on iki çeşit meyve taşıyan bir ağaç gördüm ve bana dedi ki "Bu Hayat Ağacıdır" şeklindeki cümleyi, "menstrual akıntı" şeklinde yorumladıklarından söz etmektedir (Epiph. XXVI. 4.8-5.1/ 94).

¹⁴ Kaynaklarda Vienne ve Lyons kentlerinde Hıristiyanlara yöneltilen suçlamalarla ilgili MS 177 tarihi verilmektedir. Bu tarihte cinsel taciz söylentileri sebebiyle, putperest ve Hıristiyan halk arasında isyanların çıktığı, Hıristiyanların halka ait hamamlardan ve meclislerden dışlandığı ve sonrasında onlara yönelik sorgulamalar ve işkenceler başladığı belirtilmektedir (Wagemakers, 2010, 339; Hargis, 1999, 12).

¹⁵ Hz. İsa, sanki gelecekte Hıristiyanların başına gelecekleri biliyormuş gibi şöyle demektedir: "Sizi havra dışı edecekler. Evet, öyle bir saat geliyor ki, sizi öldüren herkes Tanrı'ya hizmet ettiğini sanacak" (Yuhanna, 16: 2).

¹⁶ Eusebius'un Vienne, Lyons ve Bergama gibi yerlerde, Romalıların Hıristiyanlara yaptığı zulüm, işkence ve şehit edilme olayları ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Euseb. Eccles. V. 1/ 275-279).

¹⁷ Kaynaklarda Epiphanius'un 310 ve 320'li yıllar arasında Gazze yakınlarında doğduğu anne-babasının Yahudilikten Hıristiyanlığa döndüğü, Grekçe ve Süryanice bildiği, Yahudilere karşı olduğu belirtilmektedir. Yine onun çocukluğunda Mısır'a gönderildiği, manastır hayatı yaşadığı ve orada İznik'li Babalar tarafından yetiştirildiği ve Gnostik'lerle karşılaştığı ifade edilmektedir... Onun 402/403 yılında Constantinople'den Kıbrıs'a dönerken denizde öldüğü kaynaklarda yer almaktadır (Epiph. Intro, XXIII-XXXIX).

Epiphanius, bahsedilen Gnostik Hıristiyan grupların söz konusu ritüellerinde, çoğalmak için değil, sadece zevk almak için cinsel ilişkide bulduklarını belirttikten sonra, eğer bir kadın kazara hamile kalırsa, bu problemi de iğrenç ve korkunç bir şekilde çözdüklerinden bahsetmektedir:

"Fetus uygun bir zamanda çıkartılır, kesilir ve bir havanla ezilir; hastalanmamak için buna bal, karabiber ve başka baharatlar karıştırılır ve daha sonra bu domuz ve köpek sürüsündeki tüm isyancılar toplanır ve her biri parmaklarıyla çocuğun bir parçasını yer. Ve şimdi, bu yamyamlıktan sonra, Tanrı'ya dua ederler ve "Şehvet archon'u (Gnostiklerde maddi dünyayı yöneten şer güçlerinden herhangi biri) tarafından alay edilmedik, ama kardeşin hatasını (gafını) topladık!" diyorlar. Ve işte bu "Mükemmel Fısıh" konusundaki fikirleridir" (Epiph. XXVI. 5. 2-6/94-95).

Epiphanius'un Gnostik Hıristiyanlara yönelttiği eleştirinin bir benzeri Mandaen'lerin (Sâbiülerin) kutsal kitabı Ginza'da¹⁸ da yer almaktadır. Burada (Kudüs'teki) "Tapınak Sakrament"i veya erkeklerin kalbinde yanan Sakrament olarak adlandırılan bir ritüelden söz edilmektedir. Bu ritüelde de doğmamış, kürtaj edilerek alınmış bir bebekten ve onun "Kutsal Ekmek" veya "Sakrament Ekmeği" olarak yendiğinden bahsedilmektedir.¹⁹ Yine Ginza'da; Manda dHaije; oruç tuttıkları gün boyunca Mesih'in yemeklerini yiyen Näsöräer'lerden (Nasuralar)²⁰ ve bunların ateşte işkence göreceğinden söz etmektedir. Ona göre, "Onlar yeni yılın ilk gününde Ürdün'den gelen suyla kendini yıkar; Rühä'nın (Kutsal Ruh?), Mesih'in ve yedinin (yedi sakrament?) bir parçası olmak için ondan içerler ve yüzlerini sürerler. Yine o, Mesih'den gelmiş Zandique ve Mardmäne adını verdiği başka bir gruptan söz ediyor. Ona göre; "bunlar tohumları gizlice ekiyorlar ve paylarını karanlığa veriyorlar, kadınları ve erkekleri birlikte yatıyorlar, tohumu alıp, şarabın içine koyuyorlar ve ruhlarının içmesi gerektiğini ve saf olduğunu söylüyorlar..." (Hubert, 1925, 229). Dolayısıyla Ginza'da da birçok Hıristiyan gruptan ve bunların gayr-i ahlâkî ritüellerinden bahsedilmektedir.

Hem kilise babalarının yazıları hem de başka dinlerin kutsal kitapları, Romalıların Hıristiyanlara yönelttiği iddiaların doğruluğunu göstermesi açısından önemlidir. Ancak onların Hıristiyanların geneline yönelttiği bu suçlamaların, Gnostik ve sapkın olarak nitelendirilen Hıristiyan gruplar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim halk arasında Hıristiyanların ahlâksızlık ve ensest ilişki ile suçlanmalarına rağmen, bu tür şeylerin Roma yönetimi tarafından çok ciddiye alınan bir şey olmadığı belirtilmektedir (Croix, 2006, 128-129). Ancak Roma yönetimince, kültürlerin ahlâksız olduğu kabul edilirse veya devletin düzenine ve güvenliğine yönelik bir tehlike oluşturduğu düşünülürse, ona karşı hoşgörü gösterilmemiş ve bunlar bastırılma yoluna gidilmiştir (Canfield, 1913, 20). Örneğin daha önce bahsedilen Bacchanalia yapılanmasının bastırılması gibi; MS. 64 yılında Roma'da meydana gelen büyük yangından sonra, Nero'nun görkemli bir saray inşa etmek için harap olmuş araziden büyük bir yer satın alması, yangının sorumlusunun Nero olduğu şeklinde Romalılar arasında bir söylentinin yayılmasına sebep olmuştur. Nero'nun bu söylentileri ortadan kaldırmak için o gün kötü niyetli ve ahlâksız olarak nitelendirilen ve kökenleri Tiberius'un Judaea procuratoru Pontius Pilatus yönetimi sırasında idam edilmiş Mesih'e dayanan Hıristiyanları "günah keçisi" olarak gösterdiğinden ve cezalandırdığından söz edilmiştir (Tac. ann. XV.44/2-3).

Sonuç

Hıristiyanlar, ilk yüzyıllarda putperest Roma vatandaşları tarafından olumsuz tepkiyle karşılaşmıştır. Başlangıçta Hıristiyanların öğretilerini bilmeyen ve Eucharist'i yanlış anlayan Romalı halk Hıristiyanları kabul edilemeyen ahlâksız davranışlar sergilemekle ve insan (özellikle çocuk) eti tüketmekle itham edilmişlerdir. Daha ziyade bu iddialar Hıristiyan toplantılarında tuhaf ve ahlâksız davranışlar sergilendiği şeklindeki dedikodular şeklindedir. Bu dedikodular sebebiyle halkın yetkilileri kışkırtmasıyla,

¹⁸ Kaynaklarda Ginza'nın tedvin dönemi 3. yüzyıl olarak belirtilmiş ise de (Alıcı, 2015, 300); bazı kaynaklarda 4. yüzyıl olarak ifade edilmiştir. (Hubert, 1925, einleitung, XII).

¹⁹ Yukarıda bahsedilen bu ritüel şöyledir: "Yedi "Kutsanmış" bir araya gelip bir kadınla yatmakta, içine tohum atmakta ve kadın onlar tarafından hamile kalmaktadır. Yedi ay sonra kadını kürtaj ederler; kan, pislik ve menstrasyon kanıyla birlikte fetüsü alırlar ve ilikten (öz) kutsama yağını hazırlarlar. Bu gizemi suda kaynatırlar kemikten yaparlar. Diğer Sakramenti, un ve tereyağıyla yaparlar, içine büyü ve şehvet/tutku koyarlar ve bunu sinelerde yanıp tutuşan, "Kutsal Ekmek" (Sakrament Ekmeği) adını verirler. Onu yiyen herkes; hayatı yükseltmeyin, dünyalardan ve nesillerden gizli kalm âyin (diye) yüzünü eve (muhtemelen Tapınak) çevirebilir" (Hubert, 1925, 15-25, 228).

²⁰ Şinasi Gündüz, Sâbiü'lerin 'kendi dinlerine mensup olan sıradan cemaat üyelerine Mandaye (Manden'ler "bilenler, ârifler"); cemaat içerisinde ilmi ve otoritesiyle ayrıcalıklı yere sahip olan kimselerle atalarını da Nasuraye (Nasuralar "doğru inancı koruyup gözetenler") ismini verdiklerini belirtmektedir. Ancak o, Batılıların, Sâbiü'lerle ilk karşılaşmalarında onları Hıristiyanlığın uzantısı bir mezhep ve Vaftizci Yahyâ Hıristiyanları olarak değerlendiklerini, ancak Sâbiü inançlarının daha iyi tanınmasıyla, onların farklı bir dinî cemaat olduğunun anlaşıldığını ifade etmektedir (Gündüz, 2008, 341). Ancak yukarıda bahsedilen Nasuralar, Sâbiü'lerden bir grup değil, Hıristiyanların bir grubu gibi anlaşılmaktadır.

zaman zaman Hıristiyanlar takibata uğramışlardır. Fakat ikinci yüzyıldan itibaren, halktan ziyade Marcus Cornelius Fronto ve Genç Plinius gibi Hıristiyan öğretisini ve pratiklerini araştıran ve Hıristiyanları gözlemleyen putperest yazarlar da yeni söylemler geliştirmişlerdir. Ayrıca Hıristiyanlığa karşı iddialarda halkın cehaletinin yanı sıra, Greko-Romen dünyasında yaygın edebî temalar da rol oynamıştır. Bu çerçevede Hıristiyanlara yöneltilen ensest ve yamyamlık iddialarının Hıristiyanlara özgü olmadığı ve bunların köklerinin antik Mısır, Pers, Yunan, Roma ve Yahudi geleneğinde örneklerinin olduğu anlaşılmıştır.

İnsan yapısı itibarıyla genelleme eğiliminde olan bir varlıktır. Bundan dolayı Roma İmparatorluğu'nda bir kısım Hıristiyan grupların yanlış uygulamaları, bütün Hıristiyanları da töhmet altında bırakmıştır. Bu bakımdan Hıristiyanlara yönelik cinsel ahlâksızlık ve yamyamlık iddialarının muhatabı, genel olarak bütün Hıristiyanlar değil, erken dönem kilise babalarının çoğu tarafından Gnostik ve heretik Hıristiyanlar olarak gösterilmiştir. Ayrıca Ortodoks Hıristiyan cemaatlerinde cinsel aktivitenin hizmette rol oynamadığı ve ritüel cinayetinin olmadığı "Her cemaat, her Pazar yılda en az 52 çocuğu öldürebilir ve bu nasıl gizli tutabilir?" retorik sorusuyla da ifade edilmiştir (Benko, 1985, 71-72).

Bütün bu anlatılanlara ilaveten bir şeyin daha vurgulanması gerekmektedir. O da Hıristiyanlara yöneltilen söz konusu iddialarla ilgili modern kaynaklarda Latince orijinal metnin farklı şekillerde Batı dillerine çevrildiği ve bu sebeple kelime ve kavramlarda değişiklikler olduğudur.²¹ Örneğin, ensest iddiası ile ilgili, bir yerde "onlar birbirleriyle kucaklaştı" ifadesi kullanılırken bir başka yerde "onlar cinsel ilişkide bulundu veya birleşti", diğer bir yerde "günahkar oldu" denilmektedir.²² Dolayısıyla kafa karışıklığına sebep olan bu ifadelerin, farklı şeyler olduğu bir gerçektir. Hıristiyanların ahlâksızlık ve ensestle suçlanması, "kardeşçe sevginin" yanlış yorumlanması üzerine kurulmuştur. İbadet esnasında Hıristiyan topluluğunun bütün üyelerinin eşit olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca Hıristiyanlar toplantılarında birbirlerine "barış öpücüğü" veren, erkek kardeşler olarak adlandırılmıştır. Bunları gören, duyan pagan vatandaşlar ve ritüellerde olup bitenleri abartmış veya yanlış yorumlamış olmalıdır. Benzer biçimde Komünyon ibadeti sırasında Tanrı'nın oğlu olarak nitelendirilen İsa'nın "eti"nin ve "kanı"nın tüketilmesi meselesi de putperestlerin Hıristiyanları yamyamlık ve ritüel cinayeti ile suçlamalarının nedeni açıklamaktadır. Söz konusu iddialar nedeniyle ilk yüzyıllarda Romalıların Hıristiyanlığa karşı olan kötü tutumu, sonraki yüzyıllarda onların Hıristiyanlık hakkında yeterli bilgiye sahip olmasıyla değişmiş ve sonunda Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu içinde büyük bir yer edinmiştir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- Apos. Fath., Epist. Dio. (= Apostolic Fathers, vol. II: *Epistle of Barnabas. Papias and Quadratus. Epistle to Diognetus, The Shepherd of Hermas*). ed. and trans. Bart D. Ehrman, (Loeb Classical Library 25), Cambridge, Massachusetts, London: The Harvard University Press, 2003.
- Athen. Legat. (= Athenagoras, *Legatio and de Resurrectione*), ed. and trans. William R. Schoedel, Oxford Early Christian Texts, Oxford: Clarendon Press, 1972.
- Epiph. (= Epiphanius of Salamis). *The Panarion of Epiphanius of Salamis. Book I (Sects 1-46)*, trans. Frank Williams, (Nag Hammadi and Manichaean Studies, Vol. 63), ed. Einar Thomassen vd., Leiden-Boston: Brill Academic Publishers, 2009.
- Euseb. Eccles. (= Eusebius Pamphili, *Ecclesiastical History, Books I-V*). trans. by Roy J. Deferrari, *The Fathers of the Church a New Translation 19*, Washington: The Catholic University of America Press, 2005.
- Fronto. (= Marcus Cornelii Frontonis), *The Correspondence of M. Cornelius Fronto*, ed. & trans. C.R. Haines, (Loeb Classical Library No. 113), ed. G. P. Goold, London: William Heinemann, Cambridge - Massachusetts: Harvard University Press, 1920.
- Joseph. Be. (= Josephus, *Bellum Judaicum*), *The Jewish War*, English trans. H. St. J. Thackeray, Books IV-VII (Loeb Classical Library), London: William Heinemann, Cambridge - Massachusetts: Harvard University Press, 1968.
- Joseph. Ap. (= Josephus, *Vita, Contra Apionem*), *The Life, Against Apion*, English trans. by H. St. J. Thackeray, (Loeb Classical Library 186), London - New York: G. P. Putnam's Sons, 1926.
- Livy. Ab. (= Titus Livius, *Ab Urbe Condita Rome and The Mediterranean: Books XXXI-XLV of The History of Rome from its Foundation*, trans. Henry Bettenson with an Introduction by A. H. McDonald, London: Penguin Books, 1976.
- Orig. Cont. (= Origen: *Contra Celsum*). trans. with an introduction & notes by Henry Chadwick, Cambridge vd.: Cambridge University Press, 1980.

²¹ Latince metinlerin, Batı dillerindeki karşılıklarında farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen bunlar çeviri hatalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin Minucius Felix'in "Octavius" adlı eserinin 9. Bölümünün 6. ve 7. kısımları çok küçük değişikliklerle (örneğin, köpeğe atılan parça, bir yerde sakatat, bir başka yerde kek gibi ifade edilmekte) Marcus Corneilius Fronto'nun yazılarında da yer almaktadır. Hatta Latince "Ex Octavio Minicuii Felicis, IX" adlı başlıkla ifade edilen metin, İngilizceye "Hıristiyanların Ensest Ziyafetleri" şeklinde çevrildiği görülmektedir (Fronto, 1920, 282-283).

²² Hıristiyanların toplantılarında ensest uyguladıklarına dair metinlerde, örneğin Latince metinde "conscientia tamen pariter incesti-fakat bilinçli olarak birlikte günahkâr oldu/ensest yaptı" şeklinde ifade edilirken; İngilizce "...embrace one another in their-birbirlerine sarıldılar/kucaklaştılar" (Fronto, 1920, 282-283); bir başka kaynakta "they are all equally guilty of incest- hep birlikte incest suçu işlediler" (Tert. Apol. and Min. Fel. 2008, 338); bir diğerinde ise "...they copulate in random unions- rastgele birleştiler" (Wilken, 2003, 19) şeklinde belirtilmektedir. Sonuçta asıl metindeki "incest" kelimesi farklı şekillerde ifade edilmiştir. Latince "incestus, a, um" kelimesi; "kirli, saf olmayan, kirlenmiş, kirlenilmiş, günahkâr, haksız, suçlu, iffetsiz, açık saçık, ensest, şehvetli" gibi manalarda kullanılabilir (https://en.wiktionary.org/wiki/incestus#Latin, 28.08.2019).

- Plin. Epist. (=C. Plinius Caecilius Secundus, *Epistularum Libri Decem*), Liber X. 96. <http://www.thelatinlibrary.com/pliny.ep10.html>, Erişim Tarihi: 25.08.2019.
- Tac. ann. (=Tacitus, *Annales*). Tacitus, *The Annals*, trans with Introduction and Notes, by A. J. Woodman, Indianapolis - Cambridge: Hackett Publishing Company, 2004.
- Tatian, Oratio (=Tatian: *Oratio ad Graecos and Fragments*). ed. and trans. by Molly Whittaker, Oxford Early Christian Texts, gn. ed. Henry Chadwick, Oxford: Clarendon Press, 1982.
- Tert. Apol. (= Q. Septimius Florens Tertullianus, *Apologeticum*). <http://www.thelatinlibrary.com/tertullian.html>, (Erişim Tarihi farklılık arz etmektedir)
- Tert. Apol. and Min. Fel. (=Tertullian, *Apologetical Works and Minucius Felix Octavius*). trans. Rudolph Arbesmann vd. (The Fathers of the Church A New Translation vol. 10) Founded by Ludwic Schopp, ed. Roy Joseph Deferrari, Washington: The Catholic University of America Press, 2008.
- Tert. Min. Fel. (=Tertullian, *Apology and De Spectaculis*). with an English trans.by T. R. Glover, *Minucius Felix*, with an English trans. by Gerald H. Rendall, B.D., (Loeb Classical Library No. 250) (Latin Edition) (1931), Based on the Unfinished ver. by W. G A. Kerr, London: William Heinemann, Cambridge - Massachusetts: Harvard University Press, 1931.
- Theoph. Autoly. (=Theophilus of Antioch, *Ad Autolyicum*), trans. Robert M. Grant, Oxford Early Christian Texts, Oxford: Clarendon Press, 1970.

Modern Kaynaklar

- Alica, Mehmet (2015). Sâbilik. *Dinler Tarihi El Kitabı*. ed. Baki Adam, Ankara: Grafiker.
- Andrew McGowan (1999). *Ascetic Eucharists: Food and Drink in Early Christian Ritual Meals*. (Oxford Early Christian Studies), gn.ed. Gillian Clark- Andrew Louth, USA: Oxford University Press.
- Barnard, Leslie W. (1972). Athenagoras: A Study in Second Century Christian Apologetic. *Théologie Historique 18*, Paris: Beauchesne.
- Benko, Stephen (1985). *Pagan Rome and the Early Christians*. London: B. T. Batsford.
- Campbell, F.W. Groves (1908). *Apollonius of Tyana: A study of Nis Life and Times*. with an Introduction by Ernest Oldmeadow, London: Grant Richards.
- Claassen, Jo-Marie (2009). Cornelius Fronto: A 'Libyan Nomad' At Rome. *Acta Classica II*, vol. 52, Classical Association of South Africa, s. 47-71.
- Clark, Gillian (2004). *Christianity And Roman Society: Key Themes in Ancient History*, ed. P. A. Cartledge- P. D. A. Garnsey, New York: Cambridge University Press.
- Croix, G. E. M. De Ste (2006). *Christian Persecution, Martyrdom, And Orthodoxy*. ed. Michael Whitby -Joseph Streeter, New York: Oxford University Press.
- Fox, Robin Lane (1986, epub 2006). *Pagans and Christians*. London: Penguin Books.
- Glover, T. R. (1909). *The Conflict of Religions in the Early Roman Empire*. United States: Cornell University Library.
- Gündüz, Şinasi (2008). Sâbilik. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 35, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss.341-344.
- Hargis, Jeffrey W. (1999). *Against the Christians: The Rise of Early Anti-Christian Polemic*. (Patristic Studies volume 1), gn. ed. Gerald Bray, New York: Peter Lang.
- Hook, Brian S. (2005). Oedipus and Thyestes among the Philosophers: Incest and Cannibalism in Plato, Diogenes, and Zeno. *Classical Philology*, vol. 100, no. 1, Chicago: The University of Chicago Press, s. 17-40.
- Hubert, Druck von (1925). *Ginza: der Schatz, Das Grosse Buch der Mandäer*, Göttingen: Übersetzt und Erklärt Mark Lidzbarski.
- Katar, Mehmet (2000). Hıristiyanlık 'ta Kilise Takviminin (Kilise İçerisindeki Anma ve Kutlama Devrelerinin) Oluşması. *Dini Araştırmalar*, c. 3, s. 8, s.23-46.
- Levering, Mathew (2005). *Sacrifice and Community: Jewish Offering and Christian Eucharist*. Malden-Oxford-Victoria: Blackwell.
- Tekin, Oğuz (2016). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wagemakers, Bart (2010). Incest, Infanticide, and Cannibalism Antichristian Imputations in The Roman Empire. *Greece & Rome*, Second Series, Vol. 57, No. 2, The Classical Association, Cambridge University Press, s. 337-354.
- Watson, Francis (2003). *Agape, Eros, Gender Towards a Pauline Sexual Ethic*. New York: Cambridge University Press.
- Wilken, Robert Louis (2003). *The Christians as the Romans Saw Them*. New Haven - London: Yale University Press.